

PORTRET DE TRADUCĂTOR: ANTOANETA RALIAN / PORTRAIT DE TRADUCTEUR : ANTOANETA RALIAN

Daniela HĂISAN¹

„...traducătorii nu au posteritate.
Cine mai vorbește azi de traducători precum
Tașcu Gheorghiu, Alexandru Philippide, Etta Boeriu?”²

Rezumat: Antoaneta Ralian și-a petrecut nu mai puțin de 62 de ani din viață traducând, nouă ore pe zi, cărți - cele mai multe din engleză în română și cele mai multe în proză. Cele 125 de traduceri pe care le-a semnat (traduceri-introducere, retraduceri, la care se adaugă și activitatea sa de "negrișor" sau "traducător-fantomă") i-au adus un renume indiscutabil. În prezentul articol vom încerca să schițăm un portret al acestui traducător extrem de prolific, portret care urmează îndeaproape modelul impus de Jean Delisle (1999), definit prin analogie cu biografia deoarece se bazează pe o economie de mijloace și pe simplitatea expresiei. *Habitusul* traducătorului (acele aspecte ale vieții și educației unui traducător care ulterior îi vor influența alegerile în traducere și chiar stilul traductiv) este un alt aspect-cheie pe care l-am exploatat, pornind de la o serie de evenimente capitale din viața Antoanetei Ralian (e.g. relația cu profesorii particulari de limbi străine din copilărie; lecturile care au ajutat-o să treacă peste cel de-al doilea Război Mondial; un prim loc de muncă ce presupunea cenzurarea cărților ș.a.m.d.). Provocările cărora a trebuit să le facă față ca traducător, importanța pe care o acordă empatiei cu autorul tradus și, în cele din urmă, amprenta sa literară (evidențiată în cadrul unei analize microtextuale) sunt dezbătute în ultima parte a articolului.

Cuvinte-cheie: habitus, traducere literară, proză, sintaxă, intensificare, empatie.

Résumé : Antoaneta Ralian a passé pas moins de 62 années de sa vie traduisant, neuf heures par jour, des livres – pour la plupart de l’anglais vers le roumain et pour la plupart de la prose. Ses 125 traductions (traductions-introduction, retraductions, laissant de côté son activité de prête-plume) lui ont valu une renommée indiscutable. Nous tenterons de présenter ici un portrait de ce traducteur extrêmement prolifique, un portrait qui suit de près le modèle de Jean Delisle (1999), défini par analogie avec la biographie, car il s’appuie sur une économie de moyens et simplicité d’expression. L’*habitus* du traducteur (à savoir ces aspects de la vie et de l’éducation d’un traducteur ayant une incidence sur ses choix en traduction et ultimement sur son style) est un autre concept-clé que nous avons employé, fondé sur plusieurs événements capitaux de la vie de Ralian (e.g. les professeurs particuliers de langues étrangères pendant son

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, daniella.haisan@gmail.com.

² Antoaneta Ralian, într-un interviu cu Dora Pavel în *România literară* nr. 22 / 2014.

enfance ; de nombreuses lectures pour traverser la deuxième guerre mondiale, avec la persécution des juifs ; un premier emploi qui supposait censurer des livres, ainsi de suite). Les défis auxquels elle a dû faire face en tant que traducteur, l'importance qu'elle donnait à l'empathie avec l'auteur traduit et, finalement, son empreinte littéraire (fondée sur une micro-analyse textuelle, faute d'espace) sont discutés dans la dernière partie de l'article.

Mots-clés : habitus, traduction littéraire, prose, syntaxe, intensification, empathie.

Introducere

Tema generoasă a conferinței *O sută de ani de traduceri în limba română* oferă un prilej și un spațiu ideale pentru evocarea unei personalități care a făcut într-adevăr istorie în domeniul traducerii literare din România: Antoaneta Ralian. Dacă avem în vedere strict secolul vizat (1918-2018), putem observa că biografia acestei traducătoare extrem de prolifică i se suprapune aproape perfect (a trăit între 1924 și 2015). Într-un bilanț pe care l-a mărturisit în ultimul an al vieții, impresionantele cifre enumerate arată nu doar longevitate și cantitate, ci și performanță și calitate:

...91 de ani vârstă, 62 de ani de carieră sedentară de traducătoare (mi se spune că bună – de ce n-aș crede?), 124 de titluri traduse (în afară de numeroasele reeditări, și acum lucrez la cea de-a 125-a traducere), 60 de ani de căsnicie încheiată, 9 premii. (Ralian, 2016: 153)

În prezenta lucrare ne propunem, așadar, schițarea unui portret de traducător, demers care se înscrie în socio-traductologie (această ramură din ce în ce mai prosperă a științei traducerii) și care nu exclude (ba, dimpotrivă, implică aproape obligatoriu) o anumită doză de subiectivitate. Vom porni de la portretul clasic, definit de către Jean Delisle prin analogie cu biografia („Portretul este față de biografie la fel cum e povestirea față de roman.” – Delisle, 1999: 2, trad. n.), care presupune o economie de mijloace și simplitate a expresiei. Pe de altă parte, pe lângă apelul la diverse surse și instrumente (cum ar fi memoriile publicate de traducătoare, interviuri acordate, diverse declarații etc.), vom proceda și la o analiză personală a unora dintre traducerile sale, ca suport pentru concluziile finale.

Corpusul sau opera

Ce a tradus Antoaneta Ralian? Oarecum ironic, cunoscuta anglistă și-a început cariera de traducătoare cu o traducere din italiană (o culegere de povestiri de Anna Maria Ortese, intitulată *Ocbelarii*, publicată în 1954). Tot cu limba italiană lucrează și în 1967, când îi apare traducerea clasicului *Pinocchio* al lui Carlo Collodi, iar după anii 2000, piesa *Pilade* a lui Pier Paolo Pasolini. În

mod excepțional, traduce și din franceză (v. Alexandre Dumas fiul, *Dama cu camelii*, Editura Miron, 1992). Totuși, corpusul absolut colosal de traduceri pe care le-a realizat este alcătuit, în cea mai mare parte, din traduceri din limba engleză în limba română. Acestea pot fi, la rândul lor, clasificate după criteriul genului: Antoaneta Ralian este în primul rând o traducătoare de proză lungă (*i.e.* roman), apoi de proză scurtă (*i.e.* povestiri, nuvele), de teatru și, în mult mai mică măsură, de poezie.

Prima proză tradusă din limba engleză este totodată o colaborare (cu C. Camil): *Omul invizibil* al lui H. G. Wells, versiune republicată, reeditată, piratată³ chiar de nenumărate ori până astăzi. Alte traduceri semnate în colaborare sunt: *Fiii minerului* de Len Doherty (publicată în 1961 în colaborare cu Nicolae Jianu); *Cuartetul din Alexandria* de Lawrence Durrell⁴ (trei volume publicate între 1989 și 1990, colaborare cu Catinca Ralea) și *Fugi, Rabbit* de John Updike (publicată în 2008 în colaborare cu George Volceanov). A tradus mult din autori „clasici”:

- Charles Dickens (*Poveste despre două orase*, 1973)
- Daniel Defoe (*Jurnal din anul ciumei*, 1980)
- Henry James (*Daisy Miller*, 1960; *O coardă prea întinsă*, 1991)
- Nathaniel Hawthorne (*Casa cu șapte frontoane*, 1969)
- Thomas Hardy (*Idilă pe un turn*, 1988)
- Oscar Wilde (*Portretul lui Dorian Gray*, 2014)
- Katherine Mansfield (*Preludiul*, 1969; *Jurnalul*, 1969; *Căsătorie la modă*, 1993; *Garden Party*, 2012)
- D. H. Lawrence (*Fii și îndrăgostiți*⁵, 1971; *Fata pierdută*, 1978; *Șarpele cu pene*, 1989; *Amantul doamnei Chatterley*, 1991)
- Virginia Woolf (*Spre far*, 1972; *O cameră separată. Orlando*, 2013)
- J. D. Salinger (*Dulgheri, înălțați grinda acoperișului. Seymour: o prezentare [memorii]*, 1998)
- James Joyce (*Portret al artistului la tinerețe*, 2008)
- John Galsworthy (*Sfârșit de capitol*, 3 vol., 1972; *Iubirile lui Dinney Cherrell*, 1992)

A tradus mult și din autori mai apropiați de zilele noastre, unii laureați ai Premiului Nobel pentru Literatură, alții de multe ori controversați:

- Aldous Huxley (*Și restul e tăcere*, 1977)

³ „În 1956, când mi-am început cariera de traducătoare, prima carte pe care am tradus-o din limba engleză a fost *Omul invizibil* de H. G. Wells. Ei bine, în cei 50 de ani trecuți de atunci, această carte a fost reeditată oficial de vreo douăsprezece ori și piratată de trei ori. O reeditare a apărut și în anul de grație 2006. [...] Se bucură de o popularitate mai prelungită decât elaboratele lucrări ale lui Jules Verne.” (Ralian, 2014: 172)

⁴ Alte traduceri din Lawrence Durrell realizate de Antoaneta Ralian sunt *Mountolive* (1983) și *Clea* (1984).

⁵ Reeditare sub titlul *Fii și amanți*, la Editura Miron, București, în 1991.

- Saul Bellow (*Darul lui Humboldt*, 1979; *Iarna Decanului*, 1992; *Ravelstein*, 2001)
- Raymond Federman (*Indoita vibrație*⁶. *Zîmbete în Washington Square*, 1989; *Celor pe care i-ar putea interesa*, 2000)
- Henry Miller (*Tropicul Capricornului*, 1997; *Tropicul Cancerului*, 1997; ciclul *Răstignirea trandafirie: Sexus, Nexus, Plexus*, 2000-2006)
- Iris Murdoch (*Vlăstarul cuvintelor*⁷, 1982; *Marea, marea*, 1983; *Discipolul*, 1986)
- Truman Capote (*O vară de răscruce*, 2006)
- Amos Oz (*Să cunoști o femeie*, 2004)
- Salman Rushdie (*Pământul de sub tălpile ei*, 2003)
- Charles Frazier (*Cold Mountain*, 2004)
- Sidney Sheldon (*Și dacă mâine va veni*, 1993; *Nisipurile timpului*, 1994)
- E. L. Doctorow (*Ragtime*, 2007)

A tradus mult și din autori de naționalitate non-britanică sau non-americană:

- Anita Desai (*Țipătul păunului*, 1966)
- Anant Gopal Sheorey (*Vulcanul*, 1974)
- Aharon Appelfeld (*Badenheim 1939*⁸, 1988)
- Moshe Idel (*Paradisul în misticismul iudaic*, 2005)

A tradus și autori români care au scris în limba engleză:

- Radu Florescu; Raymond T. McNally (*În căutarea lui Dracula: o istorie adevărată a lui Dracula și a legendelor cu vampiri*, 1992)
- Petru Popescu (*Înainte și după Edith*, 1993)
- Alex. Leo Șerban (*Litera din scrisoarea misterioasă*, 2011)

În sfârșit, tot la capitolul proză, pe lângă alte 22 de titluri⁹, Antoaneta Ralian a tradus și povestiri pentru copii (sau în ediții pentru copii): este vorba

⁶ Reeditare sub titlul *Dublă trăire*, la Editura Paralela 45, Pitești, în 2005.

⁷ Reeditare sub titlul *Fiul cuvintelor*, la Polirom, Iași, în 2003.

⁸ Carte publicată în 1978; traducerea s-a realizat după o versiune engleză.

⁹ Edgar Rice Burroughs (*Tarzan din neamul maimuțelor*, 1973); Amos Tutuola (*Jungla fantomelor*, 1974); Maurice Baring (*Daphne Adeane*, 1974); Anthony Bloomfield (*Răzbușunarea*, 1976); Douglas Reeman (*Bătălie în adâncuri*, 1981); John Cowper Powys (*Cercul nebunilor*, 1982); G. K. Chesterton (*Hanul zburător*, 1985); George Meredith (*Unul dintre cuceritorii noștri*, 2 vol., 1986); Norman Spinrad (*Solarienii*, 1992); Josephine Hart (*Iubire otrăvită*, 1993; *Păcatul*, 1994); Elizabeth Gage (*Tabu*, 1995); Flannery O'Connor (*Judecata de Apoi*, 1997); Russell Banks (*Deriva continentelor*, 1998); Bernard Malamud (*Cârpaciul*, 1998); Nadine Gordimer (*Nimeni alături de mine*, 1999); Daniel J. Boorstin (*Căntătorii: istoria căutării continue a omului pentru a înțelege lumea sa*, 2001); Michael Cunningham (*O casă la capătul lumii*, 2005); Nicole Krauss (*Istoria iubirii*, 2006);

despre *Osul de pește fermecat* de Charles Dickens (apărut la Editura Ion Creangă, București, în 1984), *Alice în Țara Minunilor. Alice în Țara din Oglindă* ale lui Lewis Carroll (Editura Univers, București, 2007) și *De cine a fost sustras spectacolul?* de Nava Semel (Editura Hasefer, 2007).

Antoaneta Ralian a tradus și numeroase piese de teatru, între care remarcăm *Amintiri din două dimineți de luni* de Arthur Miller (1965), *Hocus pocus și-o găleată* de Aad Greidanus (1966), *Totul în grădină* de Edward Albee¹⁰ (1970), *Travesti (Trei răscruci)* de Tom Stoppard (1985), *Trei săgeți* (1986) și *Printul negru* (1992) de Iris Murdoch, *Ecaterina cea Mare* de George Bernard Shaw (2008), *Aniversare* de Harold Pinter (2009), o serie de piese de Alan Ayckbourne (*Corul dezaprobărilor*, 1989; *O mică afacere familială*, 1990; *Mașina cu potențial comic*, 2012) și, desigur nu în ultimul rând, cele mai cunoscute piese de Tennessee Williams (*Moartea iuganei*, 1968; *Pisica pe acoperișul fierbinte*, 1984; *Un tramvai numit Dorință*, 1990; *Trandafirul tatuat*, 2010; *Menajeria de sticlă*, 2015), precum și altele¹¹ – aproape toate puse în scenă și jucate în teatre din București și din provincie, sau adaptate radiofonic.

Ocazional, Ralian traduce și poezie, dar doar fragmentar, niciodată în volum, ci mai ales în rubrici în *România literară*, în special ca o favoare pentru scriitorii-prieteni:

Alan Brownjob, un poet sensibilo-cerebral, foarte subtil, foarte englezesc. I-am tradus, în două rânduri, câte o pagină de poezii în *România literară*. (Ralian, 2014: 99)

Brenda Walker e cea mai proteică și mai vitală persoană pe care am cunoscut-o. Poetă (i-am tradus și ei o serie de poezii în *România literară*, unde i-am publicat și un medalion)... (Ralian, 2014: 100)

[Ted Hughes] mi-a oferit cea mai recentă carte a lui, *Remains of Elmet*, cu o dedicație frumoasă, carte din care am tradus un grupaj de versuri în revista *România literară*... (Ralian, 2014: 135)

Jennifer Johnston (*Bărbatul de la gară*, 2009); Tennessee Williams (*Memoriile unui bătrân crocodil*, 2011).

¹⁰ Piesă trimisă de profesorul american Kimball King: „Fiind profesor de teatrologie [Kimball King], mi-a trimis mereu piese de teatru. Câteva, primite de la el, le-am tradus și s-au și jucat: *Totul în grădină* de Edward Albee, *Spirit* de Margaret Edson, *Cum gândește Amy* de David Hare, *Marlene* de Pam Gems.” (Ralian, 2014: 108)

¹¹ Harold Wesker (*Hora sărutului*, 1971); William C. Williams (*Primul președinte*, 1976); Joseph Stein (*Scripcarul pe acoperiș*) și Terence McNally (*Maria Callas – divină*) – în anii '90, Joe Orton (*Vedere pe gaura cheii*, anii 2000), Neil Simon (*Un cuplu ciudat*, 2011) și *Pilade* a lui Pier Paolo Pasolini (după 2000).

Tot pe tărâmul poeziei, Antoaneta Ralian a funcționat și ca traducător-fantomă pentru poetul Vasile Nicolescu:

În anii '70, Direcția Generală a Editurilor din Ministerul Culturii, unde lucram eu, era condusă de poetul Vasile Nicolescu. [...] Vasile Nicolescu era și traducător. Când a ținut să-l traducă pe Ted Hughes, cum nu era un bun cunoscător al limbii engleze, a apelat la mine să-i fac traducerea brută, albă, căreia urma ca el să-i imprime ritmul și patina poetică. Era vorba de masivul poem *Kra*, sardonica pasăre-om care comentează și condensează întreaga dramă a genezei și a umanității. (Ralian, 2014: 133)

Putem vedea, așadar, în Antoaneta Ralian, nu doar un traducător, ci un traducător care a abordat fără prejudecăți mai toate genurile literare clasice (proză, poezie, text dramatic), care a tradus autori dintre cei mai diverși ca stil și naționalitate, care s-a adresat unor tipuri diferite de public (publicul larg, copii, dar unii ar spune, și adulți, referindu-se mai ales la romanele lui Henry Miller), traducător oficial dar și traducător-fantomă, și mai ales, prim traducător dar și re-traducător. Ralian a asigurat așa-numita *traducere-introducere* pentru multe texte care au spart bariere și convenții pe teren literar românesc (e.g. D. H. Lawrence, Henry Miller, Alex. Leo Șerban etc.) dar în același timp a acceptat provocarea retraducerii unor texte ilustre (e.g. *Portretul lui Dorian Gray*, *Alice în Țara Minunilor*, *Alice în Țara din Oglindă* etc.). Foarte multe din traducerile sale, chiar cele mai vechi (v. *Omul invizibil*) au fost reeditate de nenumărate ori, ceea ce atestă fără putință de tăgadă valoarea lor testată în timp, și le asigură statutul deocamdată de nezdruccinat de traduceri *canonice* – care, după definiția dată de Antoine Berman (1995), reușesc să suspende prin calitatea lor pentru mult timp ciclul retraducerilor.

Această muncă și acest corpus colosal de traduceri și-au găsit recunoașterea și au fost răsplătite încă din timpul vieții traducătoarei prin numeroase recenzii favorabile care notau inventivitatea sa stilistică¹² și orientarea spre exactitatea transpunerii textului străin, precum și prin diverse premii și distincții (oferite în special de Asociația Scriitorilor din București și din România, Departamentul de Stat al SUA prin Ambasada Statelor Unite ale Americii la București), prin înființarea unui premiu special pentru traduceri

¹² „Antoaneta Ralian ne-a dat un text românesc fidel și în același timp de mare plasticitate, surmontând prin inventivitate stilistică o serie de dificultăți ridicate de prezența în original a unor modalități de exprimare strâns legate de realitățile tipic americane. Curgerea fluidă, firească, a versiunii românești, subtila ei nuanțare, ca și exactitatea transpunerii, sunt calități care o fac demnă de renumele autorului tradus.” (Virgil Stanciu despre *Darul lui Humboldt* de Saul Bellow, *Steaua*, noiembrie 1979, cit. în Paraschivescu, 2011: 228-229)

Antoaneta Ralian (în cadrul Târgului Internațional de Carte Gaudeamus), prin invitații de onoare la Londra și în Statele Unite ca recompensă pentru numeroasele traduceri din literatura engleză, respectiv americană.

Habitus

„...eu sunt un rod al exilaților,
un nepot al refugiaților și al fugitivilor.”
(A. Ralian, cit. în Paraschivescu, 2011: 202)

Faptul că Antoaneta Ralian a avut o carieră de traducătoare atât de bogată și atât de longevivă și felul cum a evoluat pe scena literară românească își au, desigur, rădăcinile în pregătirea sa profesională dar și în educația din primii ani de viață, în modelele pe care le-a avut. Un concept cheie în socio-traductologie este *habitusul* traducătorului, prin care se înțeleg acele aspecte din viața traducătorului care le influențează munca de traducere și le dirijează într-o oarecare măsură părerile, atitudinea față de traducere și chiar stilul traductiv. Printre coordonatele esențiale ale *habitusului* Antoanetei Ralian se află, fără îndoială, faptul că s-a născut¹³ pe data de 24 mai 1924 ca Antoinette Stein într-o familie de evrei „mic-burghezi, înstăriți, cultivați, care iubeau muzica și literatura” (Ralian, 2016: 212). Tatăl studiasse la Înalta Academie Comercială – *Hoch Handelsakademie* – din Leipzig și era director de bancă în București (de unde s-a mutat, pe când Antoinette avea opt luni, la filiala Băncii Comerciale din Roman, pentru a fi aproape de tatăl său). Bunicul din Roman – un mic fabricant cu șaisprezece angajați – îmbuteliea apă minerală și limonadă. Mama provenea din familia unui negustor de instrumente muzicale din Galați și își făcuse educația într-un pension german de maici. Concepută ca „substituit al unui fiu decedat la 16 ani” de scarlatină (Ralian, 2016: 16), și cu un frate¹⁴ care, fiind cu paisprezece ani mai mare, nu îi putea fi partener de joacă, Antoinette își

¹³ „...am văzut lumina zilei [...] în București, unde locuiau părinții mei, într-o casă de pe strada Fulgului, în cartierul Mântuleasa. În care am locuit, în calitate de nou-născută, până la vârsta de 8 luni. Când tatăl meu, director al unei filiale a Băncii Comerciale Române, a cerut transferul la filiala băncii din Roman, orașul lui natal, unde locuia bunicul meu. [...] și am locuit în casa bunicului meu, din Roman, de la inconștienta vârstă de opt luni până la super-conștienta vârstă de 19 ani, când, după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, am plecat la studii la București, unde am rămas până azi, cu scurte interludii de întoarcere la Roman, în vacanțe. Un detaliu bizar: deși la Roman am petrecut mai puțin de nouăsprezece ani, iar în București locuiesc, aproape neîntrerupt, de șaptezeci de ani, visele mele nocturne sunt localizate, în marea lor majoritate, în casa părintească-bunicească din Roman.” (Ralian, 2016: 119)

¹⁴ Richard Stein, compozitorul piesei muzicale „Sanie cu zurgălăi”.

petrece copilăria oarecum însingurată, lipsită de compania altor copii, sub semnul „sindromului florii de seră”:

Erau pe atunci frecvente epidemiile de boli infantile, drept care eu nu am fost trimisă nici la grădiniță și nici nu aveam voie să mă joc cu copiii din vecini. Mi-au înlocuit copiii după care tânjeam cu profesori de limbi străine, profesoare de pian... (Ralian, 2016: 156)

Ambii părinți fiind buni vorbitori de limba germană, Antoinette a luat de timpuriu contact cu această limbă datorită lor, datorită bonei nemțoaice, *Fräulein* Hermine, pe care a avut-o de la vârsta de doi ani, și datorită domnului Jakobson, un avocat bucovinean care venea în casa familiei special ca s-o învețe nemțește. Limba franceză îi era „predată” de domnul Ross, care studiasse medicina la Paris dar, neavând drept de practică la Roman, se întreținea din lecții de franceză. Cel mai simpatizat era profesorul de engleză, domnul Peters. Cea mai puțin simpatică era domnișoara Polipodi, profesoara de pian.

Am învățat mulți ani pianul, dar s-a dovedit că nu am pic de talent. Singurul lucru care s-a prins de mine au fost limbile străine. (Ralian, 2016: 168)

Copil solitar, simte totuși nevoia de comunicare, așa că, în timp, își construiește un prieten imaginar, pe care mai târziu, după lectura lui Proust, îl va numi Marcel, sau scrie jurnale:

...nevoia mea prematură de comunicare prin scris, nevoia precoce de eternizare a clipei, de lamartiniană suspendare a timpului, de captare și fixare a emoției. Mereu am simțit nevoia comunicării scrise între mine și mine. (Ralian, 2016: 36)

Copilăria petrecută în „orașelul patriarhalo-moldovenesc Roman” (Ralian, 2016: 69) a stat sub semnul unei copleșitoare ocrotiri și influențe materne:

Mama mea era o doamnă cu mari veleități culturale și secretara și casiera unei asociații culturale a femeilor din Roman. [...] Practic, toată copilăria mea am fost legată de mama printr-un virtual cordon ombilical, indestructibil și omniprezent – eram realmente ținută de fusta mamei. (Ralian, 2016: 16, 60)

Cititoare avidă de literatură germană, doamna Stein îi povestea ficei ei povești, romane, chiar și piese de teatru:

Așa am citit, cu urechile, încă de la o vârstă timpurie, *Muntele vrăjit* și *Casa Buddenbrook*. [...] Toate lecturile copilăriei mele au fost alese și dirijate de mama. (Ralian, 2016: 91, 93)

Ne putem întreba dacă tendința de a pune stăpânire pe textul de tradus, de a-l asuma, de a-l „domestici” (în termenii propuși de Lawrence Venuti, 1995), nu își are originea în impactul provocat de lectura *Micului Prinț*:

...cele mai vibrante emoții mi le-a furnizat *Micul Prinț*, pe care l-am citit în franceză, pe la vreo 9 ani. Saint-Exupéry a făcut ca toată viața să mă obsedeze acea nevoie, acel jind de *apprivoiser*. (Ralian, 2016: 92-93)

După engleză, franceză și germană, în școală eleva Antoinette Stein prinde drag și de latină, ceea ce îi deschide și gustul pentru traduceri („Îmi plăceau extraordinar orele de latină. Traduceam în clasă, cu frenezie, din *De bello Gallico* al lui Cezar...”, cit. în Paraschivescu, 2011: 125), în același timp însă este atrasă de subtilitățile limbii române („Eram foarte bună la limba română. Îmi plăcea teribil gramatica, iar compunerile mele erau foarte apreciate.”, cit. în Paraschivescu, *op. cit.*, 126). Ulterior, de dragul unui tânăr italian pe nume Malatesta, va învăța și italiana.

Cu toate că declară că a avut parte de un „itinerar existențial banal și rectiliniu, fără cotituri spectaculoase, fără schimbări de direcție” (Ralian, 2016: 22), Antoaneta Ralian a trecut prin mai multe regimuri politice, iar primul mare eveniment istoric a fost al doilea Război Mondial. Măsurile antisemite din vremea războiului au bulversat ireversibil viața tihnită a familiei, punctată până atunci de lecții de limbi străine și de dans, ceaiuri (*five o'clock tea*), concerte de pian, jocuri de cărți și de societate: casa și fabrica Stein au fost rechiziționate de armata germană, familia a fost exilată la marginea orașului într-un ghetou, trăind exclusiv din vânzarea obiectelor casnice de preț, sub permanenta amenințare a exterminării. Oaza în acest coșmar era tot lectura, mai ales în contextul prielnic al primei iubiri:

Trăiam ardoarea și candoarea primei iubiri, pe care nu le regăsești în nici o iubire ulterioară. Iubitul meu, mutat și el la periferie, venea la mine în fiecare zi, cu steaua galbenă în piept și, îmbrățișați, citeam împreună Proust. (Ralian, 2016: 127)

Eleva premiantă Antoinette Stein, exmatriculată, odată cu ceilalți elevi și profesori evrei, și-a echivalat, după război, cei doi ani de liceu particular înființat *ad hoc*, după care a plecat la București, la studii. A urmat Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, studiind engleza, franceza și italiana între 1945 și 1948 și dorindu-și să devină profesoară de liceu. I-a avut

ca profesori pe George Călinescu, Tudor Vianu, Dragoș Protopopescu, Basil Munteanu, Nina Façon, Ana Cartianu, pe care îi admira nestăvilit. Ca studentă, a fost, după propriile-i mărturisiri, conștiincioasă, implicată, pasionată:

Nu lipseam niciodată de la cursuri. Petreceam multe ore în bibliotecă, citind, de pildă, bibliografia recomandată de Dragoș Protopopescu. [...] La examene învățam de zor, de cele mai multe ori împreună cu o colegă. Consumam fiole de cofeină ca să mă țină trează noaptea... (cit. în Paraschivescu, 2011: 130)

Impulsul de a traduce, manifestat de timpuriu mai ales la orele de latină, s-a desfășurat plenar în studenție, când citea cu voce tare și traducea unei colege bibliografia bogată impusă de Dragoș Protopopescu. Finalizarea studiilor a venit împreună cu căsătoria cu jurnalistul Marius Ralian, care urma să-i fie partener de cursă lungă, și repartizarea la Ministerul Culturii, la Departamentul de Epurare a Bibliotecilor. Aici trebuia să elimine din cărți orice pasaj sau aluzie licențioasă sau politică sau religioasă. Ulterior, retrogradată la Direcția Generală a Editurilor, a luat contact cu diverși scriitori și traducători, lucru care a impulsionat-o să-și înceapă cariera de traducător.

I-am scos din bibliotecă pe D. H. Lawrence și Henry Miller (în engleză și în franceză), pe care aveam să-i traduc eu însămi cu brio, cincizeci de ani mai târziu. Să mai spună cineva că destinul nu are simțul umorului. (cit. în Paraschivescu, 2011: 35)

Aceste traduceri au fost pentru mine o dezinhibare, o revanșă și o răzbunare pe toți anii de inhibiție din adolescență și de mai târziu. [...] Orice lucru în care pui pasiune îți iese. Eu puneam chiar un plus de pasiune care venea tocmai din aceste negări pe care le-am trăit în tinerețe. (Ralian, 2016: 170)

În viața care a urmat, înainte și după 1989, Antoaneta Ralian a muncit câte nouă ore pe zi la traduceri, a citit enorm și s-a documentat participând la simpozioane de mare anvergură pe teme literare, a călătorit foarte mult („Tot ce-am câștigat din cele o sută și ceva de cărți traduse, tot ce-a câștigat soțul meu în viața lui am cheltuit pe călătorii.” (cit. în Paraschivescu, 2011: 138), și-a găsit prieteni buni în oameni de litere (Ion Caraion, Nicolae Steinhardt, Angela Marinescu, Adriana Bittel etc.) și în câini („Ador câinii și toată viața am avut câini. [...] Pisicile îmi plac mai mult în literatură.” (cit. în Paraschivescu, 2011: 149-150), a pus „cochetăria mai presus de orice” (Ralian, 2014: 71), a continuat să scrie de mână („E singurul meu aspect retrograd. [...] Am o nevoie "senzuală" de contact cu pagina pe care scriu.” – Ralian, 2016: 201), a predat întotdeauna cărțile la timp editurilor („Pe mine mă caracterizează trei însușiri:

conștiințiozitatea, constanța și consecvența...” – Ralian, 2016: 36), s-a luptat și în instanță, din principiu, cu edituri care îi piratau traducerile, dar în același timp, tot din principiu și din preaplin de modestie, a acceptat doar jumătate din suma propusă de un editor (8000 RON) pentru un simplu acord de reeditare, pentru că i se părea absurd să accepte o sumă atât de mare fără să mai trebuiască să muncească în schimb.

Antoaneta Ralian-omul a demonstrat cu prilejul oricărui interviu acordat sau articol publicat educația temeinică și valorile deprinse în copilărie și reîmprospătate apoi mereu. Spirit analitic și lucid, iubitor de precizie dar și de ludic (se declară în repetate rânduri rebusistă înfocată), traducătoarea debordează de vitalitate în orice replică scrisă sau rostită. Are păreri ferme și face des uz de o fină autoironie:

Ce supape de supraviețuire am? [...] Cred că mă ajută mult simțul umorului. Sesizez partea nostimă, hilară, a lucrurilor. Mă amuz, deși nu sunt un om vesel. Râd rar și nu sunt o optimistă. (cit. în Paraschivescu, 2011: 70)

Iată câteva exemple de autoironie:

...eu nu m-am plăcut niciodată, nu sunt genul meu. (Ralian, 2016: 22)

Am fost întrebată în ce raporturi mă aflu cu bucătăria. Răspuns: în raporturi de respect reciproc. (Ralian, 2016: 101)

...eu nu ating carnea de rață... Am și eu idiosincraziile mele, vorba aceea: idei puține, dar fixe. (Ralian, 2014: 91)

...am capul prea bine înșurubat pe umeri și picioarele prea bine înfipite în realitate (expresie retorică: de fapt, azi picioarele mele sunt foarte precar înfipite)... (Ralian, 2014: 43)

Trebuie să spun, într-o paranteză, că eu și soțul meu împărtășeam mania puerilă de a urca în toate turnurile și de a privi lumea de la înălțime, ceea ce îți schimbă *Weltanschauung*-ul – am urcat în turnul Eiffel, în turnul Signoriei din Florența, în turnul înclinat din Pisa [...], în turnul din Salonic, în turnul Galata din Istanbul... numai în Turnul Babel n-am urcat! (Ralian, 2014: 55)

Acolo [la Bran, în perioada convalescenței după o tuberculoză bilaterală] am tradus povestirile complete ale lui Katherine Mansfield (transmise directă de la tuberculoasă la tuberculoasă) și povestirile lui Henry James. (Ralian, 2016: 134)

...dar soțul meu, ca și mine, de altfel, era membru al Ordinului Marilor Fraieri, și a refuzat apartamentul... (Ralian, 2016: 135-136)

O pastilă de extraveral pe lângă o țigară e ca o trotinetă pe lângă un heliicopter. Un regat pentru o țigară! Nu vă înghesuiți, că n-am regatul. (Ralian, 2016: 51)

Arta traducerii

Antoaneta Ralian are păreri la fel de ferme despre traducere cum are despre orice:

Nu cred într-o teorie a traducerii și, în general, într-o teoretizare a actului artistic. Atunci când mi se întâmplă să vorbesc despre traducerile mele, mă feresc cât pot de tare de disecarea, anatomizarea actului de traducere, mă feresc de citate din Steiner, de tot ce înseamnă teoretizare. [...] Actul artistic este un mister, care nu poate fi teoretizat. Așa că niciodată nu aș putea preda cursuri de teorie a traducerii. Nici nu cred că există o asemenea teorie. În orice meserie trebuie să ai har. (Ralian, 2016: 184-185)

Această opinie nu exclude totuși admirația sa pentru colegi-traducători (între care Irina Mavrodin, Mircea Ivănescu, Frida Papadache) al căror stil îl disecă totuși, vrând-nevrând, și nici plăcerea de a teoretiza traducerea prezentând-o prin analogii, prin metafore:

Traducerea e o formă de evadare, un panaceu. (Ralian, 2016: 202)

O traducere e o enigmă pe care o dezlegi. (Ralian, 2016: 207)

Literatura originală înseamnă procreație, traducerea înseamnă recreație, înseamnă să creezi un duplicat care să pară unicat. Acesta este țelul unei bune traduceri: atunci când citești, să nu ai senzația că e vorba de ceva transplantat în altă limbă. Trebuie respectate întru totul și spiritul, și litera originalului. (Ralian, 2016: 183)

Observăm că în comentariile sale de mai sus nu există o pledoarie fățișă față de extreme: atât în teorie cât și în practică, Antoaneta Ralian favorizează echilibrul între cei doi poli (*i.e.* sursa și ținta) și vorbește de o dublă fidelitate: fidelitatea față de autor și cea față de cititor. Totuși, într-un interviu acordat Dorei Pavel în *România literară* (*op. cit.*), nuanțează ideea subordonării:

La mine, primează cea față de cititor, căruia urmăresc să-i ofer un text cât mai fluent, cât mai atrăgător, lucru prin care, implicit, îl servesc și pe autor. Nu cosmetizez textul și nu mă abat niciodată de la sens, de la

esență (cel puțin nu conștient), dar aleg uneori termeni mai plastici, mai sugestivi decât cei folosiți de autor, clarific, aerisesc fraze îmbâcsite sau accentuez mai puternic ceea ce se cere accentuat. Nu trădez, nu trișez, încerc uneori să lustruiesc. Și, firește, totul diferă de la autor la autor, de la stil la stil.

Cunoașterea, fie și intuitivă a textului de tradus, precum și a autorului, este indispensabilă unei traduceri reușite.

Nu pot traduce un scriitor până nu mi-l însușesc. O fac printr-o lectură foarte atentă și prin încercarea mea de a gândi cu gândurile lui, de a simți cu sensibilitatea lui. Citesc în special noaptea – sunt noctambulă. E obligatoriu să-l înțelegi pe cel pe care îl traduci. Să-i pătrunzi nu numai textul, ci și subtextul. Scriitorul poate să îți placă sau nu. [...] Într-o traducere, totul este autorul. Dar pe autor îl filtrez, îl transpun prin puterea mea de înțelegere. Eu sunt vioara a doua. (Ralian, 2016: 206-207)

Situația diferă însă, din nou, în funcție de tipul de autor. Raporturile cu autorii contemporani sunt vii, interactive, chiar în lipsa unei corespondențe efective cu ei, în timp ce traducerea clasicilor presupune o adaptare a lexicului dar și a atitudinii („Am senzația că procedez la o rematerializare a spiritului lor.” – cit. în Paraschivescu, 2011: 115). Ralian pune harul și munca asiduă mai presus de orice, dar nu respinge nici ideea dicteului automat sau a „mâinii care scrie”:

Uneori, când îmi ieșea ceva foarte bine într-o traducere (rareori îmi plac părți din traducerile mele, dar câteodată mă încânt singură), aveam impresia că avusesem un înger pe umăr, care îmi dictase totul. [...] Am simțit o privire peste umăr în două cazuri, când am tradus români care au scris în engleză. O dată s-a întâmplat în timp ce traduceam *Înainte și după Edith* a lui Petru Popescu. [...] Al doilea caz a fost Alex. Leo Șerban, cu *Litera din scrisoarea misterioasă...* (cit. în Paraschivescu, 2011: 155)

Un alt criteriu important este, desigur, acela al empatiei cu scriitorul tradus, al afinităților cu acesta. Un traducător va lucra întotdeauna mai eficient atunci când autorul îi este „simpatic” (spune și Venuti¹⁵, 1995: 273). Acest aspect a avut un rol covârșitor și în activitatea de traducere a Antoanetei Ralian:

¹⁵ „The translator works better when he and the author are *simpatico*, said my friend, and by this he meant not just "agreeable" or "congenial", meanings which this Italian word is often used to signify, but also "possessing an underlying sympathy." The

Când traduc o carte, încerc să mă identific cât mai mult cu autorul, deși o identificare totală e imposibilă. [...] Uneori e mai ușor, când există afinități între mine și autorul respectiv, altădată – cum e cazul lui Henry Miller – e o incompatibilitate totală, dar încerc să-l înțeleg, să-i prind mecanismele gândirii și simțirii. (Ralian, 2016: 195)

Nu toate traducerile sale au fost efectuate, evident, cu același entuziasm: două exemple citate frecvent de traduceri făcute *à contrecœur* sunt *Fiii minerului* de Len Doherty, o carte proletară, și *Vulcanul*, cartea unui ziarist indian, Anant Gopal Sheorey. Implicarea afectivă este întotdeauna, spubliniază Ralian, nu atât cu textul, cât cu autorul tradus:

...traducerile mele, deși dețin asupra lor drepturi de... maternitate, sunt doar spirit din spiritul meu. Și, ca să fiu sinceră, nici nu le iubesc. De îndată ce îmi apare o carte nouă, după ce inspectez aprobator sau nu coperta și după ce verific dacă numele traducătorului este tipărit cu literă potrivită, o introduc în raft și mă detașez total de ea. Ba chiar o înșel cu una mai tânără, cu cartea nouă pe care o traduc în acel moment. Raporturile mele afective cu o carte funcționează numai pe parcursul procesului de traducere. Totuși, cel mai acasă m-am simțit traducând Virginia Woolf. Nu de traducere sunt legată, ci de autoare. Pentru mine, Virginia Woolf este transplantarea adoratului meu Proust în engleză. (Ralian, 2016: 13)

Traducătoarea este, de altfel, cunoscută pentru prieteniiile legate cu mai mulți autori pe care i-a tradus, între care Iris Murdoch, Raymond Federman și Saul Bellow. Scriitoarei și filozoafei irlandeze Iris Murdoch, cu care a corespondat asiduu vreme de peste 20 de ani, i-a tradus cinci lucrări (proză și teatru).

Din primul moment s-a manifestat între noi empatia. [...] Iar *Marea, marea* mi se pare una dintre cele mai reușite traduceri ale mele pentru că am făcut-o din dragoste pentru Iris Murdoch și pentru cărțile ei. Dar niciodată nu am vorbit cu ea despre traducere. (Ralian, 2016: 193; 208)

Lui Raymond Federman i-a tradus trei cărți, la fel ca și lui Saul Bellow, pe care l-a tradus cu mare plăcere:

Legat de umorul lui Bellow, îmi plac jocurile de cuvinte la care apelează frecvent și care mă provoacă pentru că eu sunt o rebusistă înfocată. De

translator should not merely get along with the author, not merely find him likeable; there should also be an identity between them.” (Venuti, 1995: 273)

pildă, în *Ravelstein* personajul îi spune la un moment dat lui Chick că îl amenință sabia lui Damocles – în pronunție engleză, Deimoclis –, și aici Bellow face un joc de cuvinte prin analogie cu Deimoclis, absolut intraductibil – pe care eu l-am transformat în *Democlistir*; sau hermeneuții – Chick îi numește *harmeneutics*, de la *to harm*, a dăuna, a face rău –, nu puteam traduce prin harmeneuți, și i-am făcut *hormoneuți*. (Ralian, 2014: 115-116)

Un alt autor de care s-a simțit foarte legată fără să îl fi cunoscut personal, este Virginia Woolf, căreia, de asemenea, i-a tradus trei dintre cele mai cunoscute cărți:

M-am îndrăgostit de minuția, de orfevrăria psihologică a Virginiei Woolf, care citea atât de adânc în mine, încât o iubeam, dar mi-era și puțin frică de ea. (Ralian, 2016: 25)

De-a lungul bogatei sale cariere de traducător, Antoaneta Ralian a întâmpinat și depășit mai multe tipuri de obstacole în procesul de traducere, mai ales deschisă fiind față de texte dificile:

Pe la începutul carierei mele, ceream editurilor, din teribilism, cărți cât mai dificile. Am o satisfacție de rebusist să dezleg stiluri cât mai criptice, mai eliptice, mai alambicate. Greu mi-a fost să-l traduc pe Henry Miller, dar nu din pricina dificultății stilistice, ci a tabuurilor și a reticențelor personale. Dificil a fost și Salman Rushdie care m-a proiectat într-un slalom perfect cu înflorituri orientale, de la nirvana și hinduism până la rockerii englezi. Recent am terminat *Ragtime* de Doctorow... (Ralian, 2016: 13-14)

Dintre toate, cea mai mare provocare pare să fi fost, într-adevăr, reprezentată de Henry Miller („piatra de încercare a carierei mele”, Ralian, 2016: 173). A tradus mai întâi cele două *Tropice*, apoi trilogia *Răstignirea trandafirilor*, cu titlurile latinizante *Sexus*, *Plexus*, *Nexus*, romane care puneau nu atât probleme de ordin lingvistic sau stilistic, ci mai curând psihologic. Deși tradusesese pasaje pregnant erotice din D. H. Lawrence, Lawrence Durrell sau Petru Popescu, nu se simțea pregătită pentru limbajul frust, necenzurat, parte integrantă a idiostilului millerian, pe care îl compară cu „un candelabru cu o mie de brațe” (*idem*):

Limbajul lui Miller îmi zgâria retina, parcă și timpanul (cuvintele interzise au o certă sonoritate), mă șoca, mă speria, îmi provoca chiar o vagă repugnanță. Peste anii mei de stupidă educație pudibondă de acasă se suprapuseseră numeroși ani în care funcționasem ca redactor editorial de traduceri din literaturile anglo-saxone, cu sabia cenzurii

deasupra capului, ani în care comisese sacrilegiul de a elimina, de a eradica din cărți orice pasaj, rând, cuvânt, aluzie cu conotație erotică. Și acum, după acea baie aseptică, sterilizantă, mi se oferea o baie de sexualitate. (Ralian, 2014: 154-155)

Hotărâtă să-și urmeze până la capăt profesiunea de credință, aceea de a respecta întru totul spiritul și litera originalului, care este totodată fundamentul eticii traducerii, traducătoarea nu cedează în fața propriilor inhibiții:

...de la bun început mi-am dat seama că aș comite un delict literar dacă l-aș eufemiza pe Henry Miller, dacă l-aș emascula și i-aș înmuia vigoarea prin perifraze sau prin sinonime mai „tolerabile”, dacă i-aș aplica frunze de viță. Aș fi realizat un kitsch și cititorii n-ar fi înțeles de ce a fost interzis, atâta amar de ani, în țara lui. (Ralian, 2014: 156)

Dacă la primul volum din *Tropice* se mai simt unele ezitări și este evident apelul la sinonime mai blânde (lucru pentru care a fost criticată într-un articol din *Cuvântul*), ulterior traducătoarea ajunge la o dezinhibare și voluptate lingvistică ce o ajută să depășească inclusiv factorul de ordin obiectiv, și anume lipsa unui vocabular erotic variat în limba dar mai ales literatura română. Cercetător neobosit, Antoaneta Ralian recurge la documentarea pe teren și la veritabile anchete sociologice în căutare de sinonime și expresii de argou sexual.

Un alt autor care a constituit o provocare pentru traducătorul Antoaneta Ralian a fost Alex. Leo Șerban, al cărui text este copleșitor prin abundența de neologisme, franțuzisme, „prețiozități leșerbăniste”, „dialoguri îngropate în text, delimitate doar prin ghilimele” (Ralian, 2016: 83-84). Totuși, conform propriilor mărturisiri, cartea cel mai greu de tradus a fost cea a lui Salman Rushdie, *Pământul de sub tălpile ei*, „o carte colosală, cu multe paliere” (Ralian, 2016: 195).

Ce nu a tradus dar a visat să traducă poate fi la fel de semnificativ ca ce a tradus: printre autorii pe care i-ar fi plăcut să-și încerce talentul de traducător se numără James Joyce, Eugène Ionesco, Samuel Beckett, dar mai ales Proust, a cărui lectură i-a atenuat, în adolescență, traumele războiului.

Traducătorii au la dispoziție, mai ales în ultima vreme, mai multe paliere pe care să se desfășoare și mai multe căi pe care să-și facă auzită „vocea”, prin care să-și asigure „vizibilitatea” (în sensul folosit de Venuti, *op. cit.*). Vizibilitatea Antoanetei Ralian pe piața traducerilor în general și în presă sau în volume care o au ca subiect este contracarată de activitatea sa destul de discretă ca *agent paratextual* (Paloposki, 2009). Există câteva prefețe sau postfețe (destul de puține) la cărțile traduse, iar în linii mari se poate spune că traducătoarea nu face niciodată exces de note de subsol, lucru pe care îl justifică într-o Notă a traducătoarei la volumul *Pământul de sub tălpile ei* de Salman Rushdie:

Țin să informez cititorii acestei cărți că, în mod deliberat, nu am împănât cu note de subsol amplul și complexul roman al lui Salman Rushdie – cu mici excepții în care o explicație mi s-a părut indispensabilă pentru înțelegerea textului. [...] De altfel, însăși necesitatea explicitărilor e discutabilă. Sensurile abundenței de cuvinte indiene, menite să imprime culoarea locală, se deduc cu ușurință din context. Locuțiunile, expresiile, maximele franțuzești sau latine sunt, în general, foarte uzuale și, fără îndoială, familiare cititorului avizat care se apropie de Rushdie.

Scurtă analiză textuală

Pornind de la următoarea declarație a traducătoarei Antoaneta Ralian într-un interviu acordat lui Radu Paraschivescu, vom proceda la o analiză (destul de sumară, date fiind limitele concrete ale unui articol), dar care să sublinieze câteva trăsături concrete ale stilului său traductiv:

...mă enervează, la recenzii, expedierea muncii mele în două cuvinte: „admirabila traducere”, „excelenta traducere”, „excepționala traducere” – ei, „excepțională” să zicem că mai merge. Aș prefera să mi se-arate și unele slăbiciuni inerente excelenței traducerii. (cit. în Paraschivescu, 2011: 14-15)

Orice traducător își lasă un fel de amprentă (*thumbprint*, după Mona Baker, 2000), mai mult sau mai puțin discretă, în textul tradus; această amprentă este detectabilă începând de la selecția textelor de tradus până la folosirea constantă a anumitor strategii de traducere, sau chiar, în cazuri extreme, la folosirea unor expresii tipice, la automatisme care sunt parte a unui tipar lingvistic recurent.

Ne vom referi, pentru economie de spațiu, strict la câteva fragmente de proză selectate din cărți diverse ca stil și traduse în diverse epoci. Am selectat în mod deliberat fragmentul incipient din următoarele considerente: incipitul este o zonă strategică a textului, cu o importantă funcție de comunicare (de stabilire a contactului cu cititorul), de captare a interesului (*captatio benevolentiae*), de informare, uneori chiar de „dramatizare, de punere în mișcare a poveștii” (Del Lungo, 1993: 138, cit. în Hescher, 2009). Este nu doar „interfața dintre autor și publicul său” (Prud’homme, 2001: 73), în cazul unei traduceri, este totodată interfața dintre traducător și public. Deși se afirmă frecvent că arta unui traducător nu se poate vedea în fragmente mici, noi credem că uneori tocmai o analiză la micronivel poate „deconspira” amprenta traducătorului.

Deoarece primul text tradus din engleză de către Antoaneta Ralian (H. G. Wells, *Omul invizibil*) este fructul unei colaborări (cu C. Camil), ceea ce face dificilă identificarea contribuției fiecăruia în parte, am ales un fragment din *Casa*

cu șapte frontoane de Nathaniel Hawthorne, tot un text tradus în prima parte a carierei (1969). În toate fragmentele următoare, selectate ca exemplu de artă traductivă, cuvintele sau expresiile redactate cu caractere italice (în afara titlurilor) reprezintă intenția noastră de a scoate în evidență anumite particularități stilistice.

Hawthorne, Nathaniel, <i>The House of the Seven Gables</i> , Webster's French Thesaurus Edition, San Diego, ICON Group International, 2005	Hawthorne, Nathaniel, <i>Casa cu șapte frontoane</i> , traducere din limba engleză, postfață și note de Antoaneta Ralian, București, Editura Art, 2011
Halfway ^o down a by-street of one of our New England towns stands a <i>rusty</i> wooden house, with seven acutely peaked gables, facing towards various points of the compass, and a <i>huge, clustered chimney</i> in the midst. The street is Pyncheon Street; the house is <i>the old Pyncheon House</i> ; and <i>an elm-tree</i> , of wide circumference, rooted before the door, is familiar to every town-born child by the title of the Pyncheon Elm. On my occasional visits to the town aforesaid, I seldom failed to turn down Pyncheon Street, for the sake of passing through the shadow of these two antiquities, – <i>the great elm-tree</i> and the <i>weather-beaten edifice</i> .	Cam pe la jumătatea unei străzi lăturalnice dintr-un oraș al Noii noastre Anglii se ridică o veche casă de lemn, împodobită cu șapte frontoane terminate în unghi ascuțit, îndreptate spre toate punctele zării, și cuprinzând între ele <i>un mănunchi de hornuri uriașe</i> . Strada se numește Pyncheon, casa este <i>străvechea reședință a familiei Pyncheon</i> , iar <i>ulmul bătrân</i> , cu trunchiul rotofei, sădit chiar în fața ușii este cunoscut fiecăruia dintre cetățenii născuți în acel oraș drept „Ulmul Pyncheon”. De câte ori m-am nimerit și eu prin locurile acestea, n-am scăpat prilejul să mă abat pe strada Pyncheon, numai de dragul de a trece pe sub umbra celor două antichități – <i>ulmul gigantic</i> și <i>clădirea măcinată de vreme</i> .

Fragmentul arată preocuparea traducătoarei pentru literaritate, nuanțare și intensificare. *The Old Pynchon House* nu este pur și simplu vechea casă Pynchon, ci *străvechea reședință a familiei Pynchon*; *the great elm-tree* [lit. ulmul cel mare] este *ulmul gigantic*; *the weather-beaten edifice* [lit. edificiul degradat, ars de soare, bătut de ploii] este, foarte poetic, *clădirea măcinată de vreme*. Deviza pare să fie observația lui Peter Newmark: „Limba textului-sursă nu este sacră, dar principalele accente trebuie reproduse.” (Newmark, 1993: 56) Traducerea urmează îndeaproape textul străin, foarte firesc, fără efort și fără literalisme stânjenitoare, nici măcar la nivel sintactic. Versiunea românească respectă cu strictețe sintaxa textului original, ceea ce, în viziunea lui Burton Raffel (1994), îi asigură validitatea ca traducere. Există o omisiune (termenul *rusty*, în a *rusty wooden house* – tradus prin *o veche casă de lemn*) și câteva adăugiri minore, anticipative (e.g. *an elm tree* – *ulmul bătrân*), deloc disonante în economia unui text care se vrea fluent și fluid.

Un alt text, publicat în anul 1973, *Poveste despre două orașe* a lui Dickens, testează forța traducătorului încă de la primele rânduri (incipitul este unul dintre textele cele mai citate din Dickens):

Dickens, Charles, <i>A Tale of Two Cities</i> , Webster's French Thesaurus Edition, San Diego, ICON Group International, 2005	Dickens, Charles, <i>Poveste despre două orașe</i> , traducere de Antoaneta Ralian, București, Paralela 45, 2003
<p>It was the best of times, it was the worst of times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness, it was the epoch of belief, it was the epoch of incredulity, it was the <i>season</i> of Light, it was the season of Darkness, it was the spring of hope, it was the winter of despair, we had everything before us, we had nothing before us, we were all <i>going direct to Heaven</i>, we were all going <i>direct the other way</i>--in short, the period was so far like the present period, that some of its <i>noisiest authorities</i> insisted on its being received, for good or for evil, in the superlative degree of comparison only.% There were <i>a king with a large jaw</i> and a queen with <i>a plain face</i>, on the throne of England; there were a king <i>with a large jaw</i> and a queen <i>with a fair face</i>, on the throne of France. In both countries it was clearer than crystal to the lords of the State preserves of loaves and fishes, that things in general were <i>settled</i> for ever. It was the year of Our Lord one thousand seven hundred and seventy-five.</p>	<p>Era cea mai bună dintre vremi, era cea mai năpăstuită dintre vremi, era epoca înțelepciunii, epoca neroziei, veacul credinței, veacul necredinței, <i>răstimpul</i> Luminii, răstimpul întunecimii, primăvara nădejdiei, iarna deznădejdiei, aveam totul în față, aveam doar nimicul în față, ne înălțăm cu toții <i>de-a dreptul la ceruri</i>, ne cufundam cu toții <i>de-a dreptul în iad</i> – pe scurt, epoca aceea era atât de asemănătoare cu cea de acum, încât unele dintre <i>autoritățile cele mai proeminente</i> au stăruit să fie prezentată, în tot ce avea ea bun sau rău, numai la gradul superlativ. Pe tronul Angliei se aflau <i>un rege fălcos</i> și o <i>regină urâtă</i>, pe tronul Franței se aflau <i>un rege fălcos</i> și o <i>regină frumoasă</i>. În amândouă țările, pentru mai-marii care vegheau peste rezervele de pâine și de pește ale statului, era limpede ca lumina zilei că lucrurile fuseseră <i>statornicite</i> o dată pentru totdeauna. Era în anul Domnului una mie șapte sute șaptezeci și cinci.</p>

Dubla anafură care reprezintă corsetul stilistic al acestui incipit este transpus întocmai. Registrul lexical exploatează atât slavismele (*a statornicii*, (*de*)*nădejde*, *nerozie*) cât și latinismele (*a veghea*, *superlativ*), iar seria sinonimică *times*, *age*, *epoch*, *season* se regăsește într-una similară, fără redundanțe: *vremi*, *epocă*, *veac*, *răstimp*. O tendință recurentă în traducerea Antoanetei Ralian este aceea de a explicita, vădită și în textul de față (e.g. *we were all going the other way* [în sensul opus raiului] – *de-a dreptul în iad*). Scheletul sintactic, piatra de încercare în traducerea prozei, este reconstituit și aici în așa fel încât să corespundă perfect celui original.

În general, incipitul (ca, de altfel, întreaga carte) este dovada unui stil viguros, fără ocolișuri (e.g. *a king with a large jaw* [lit. un rege cu maxilarul /

mandibula / gura mare] – *un rege fâlcos; a queen with a plain face* [o regină cu un chip șters] – *o regină urâtă*). Mai rar, simțim și câte un bemol, menit să atenueze câte un trop mai abraziv (e.g. *the noisiest authorities – autoritățile cele mai proeminente*) – în acest caz înlocuindu-se o imagine auditivă cu una vizuală.

Cartea pe care Antoaneta Ralian mărturisește că a tradus-o cel mai greu, *The Ground Beneath Her Feet*, contrariază încă de la primele rânduri prin informația luxuriantă și megafrazele aparent digresive:

Rushdie, Salman, <i>The Ground Beneath Her Feet</i> , New York, Henry Holt and Company, 1999	Rushdie, Salman, <i>Pământul de sub tălpile ei</i> , Iași, Polirom, 2005
On St. Valentine's Day, 1989, the last day of her life, <i>the legendary popular singer</i> Vina Apsara woke up sobbing from a dream of human sacrifice in which she had been the intended victim. Bare-torsoed men resembling the actor Christopher Plummer had been gripping her by the wrists and ankles. Her body was splayed out, naked and writhing, over a polished stone bearing the graven image of the snakebird Quetzalcoatl. The open mouth of the plumed serpent surrounded a dark hollow scooped out of the stone, and although her own mouth was stretched wide by her screams the only noise she could hear was the popping of flashbulbs; but <i>before they could slit her throat</i> , before her lifeblood could bubble into <i>that terrible cup</i> , she awoke at noon in the city of Guadalajara, Mexico, in an unfamiliar bed with a half-dead stranger by her side, a naked mestizo male in his early twenties, identified in the interminable press coverage that followed the catastrophe as Raúl Páramo, the playboy heir of a well-known local construction baron, one of whose corporations owned the hotel.	De ziua Sfântului Valentin, în 1989, ultima zi din viața ei, Vina Apsara, <i>legendara cântăreață, atât de populară</i> , s-a deșteptat plângînd dintr-un vis în care se săvîrșea o jertfă umană, a cărei victimă urma să fie ea. Niște bărbați cu piepturile dezgolate, semănînd la chip cu actorul Christopher Plummer, o înșfăcaseră de glezne și de încheieturile mîinilor. Trupul ei gol, cuprins de spasme, fusese proptit de o piatră șlefuită, pe care era săpată imaginea șarpelui-pasăre Quetzalcoatl. Gura căscată a șarpelui cu pene încercuia o gaură neagră scobită în piatră și, cu toate că propria ei gură era larg deschisă în țipăt, singurul sunet pe care-l putea desluși era țacănitul unor blițuri, dar <i>înainte de a i se rețezu beregata</i> , înainte ca sîngele vieții să i se scurgă în <i>lugubrul pocal</i> , s-a trezit, la ora prînzului, în orașul Guadalajara din Mexic, într-un pat străin, alături de un bărbat străin, pe jumătate mort, un mascul cu sînge corcit, de vreo douăzeci și ceva de ani, gol pușcă, un tînăr care, ulterior, va fi identificat, în interminabilele reportaje ce vor relata catastrofa, drept Raul Paramo, un playboy, moștenitorul unui binecunoscut baron local al construcțiilor și, printre altele, președintele unei corporații căreia îi aparținea hotelul.

Remarcăm aici interpretarea lui *popular* din *the legendary popular singer* cu sensul de „faimos” (*legendara cântăreață, atât de populară*) mai curând decât în

sensul de *popular music*, de *pop star*. Pe de altă parte, regăsim amprenta recognoscibilă a traducătorului care nuanțează și accentuează permanent (e.g. *before they could slit her throat* [înainte să ajungă să-i taie gâtul] – *înainte de a i se reteză beregata; that terrible cup* este, în traducere, *lugubrul pocal* etc.).

Pentru a ilustra și activitatea de traducătoare pentru copii, am selectat două fragmente: unul din *Osul de pește fermecat* de Charles Dickens, tradus în 1984, și celălalt din *Alice în Țara Minunilor*, din 2007.

Textul dickensian face parte dintr-un grup de patru povestiri în ramă publicat sub numele de *A Holiday Romance* (1868) dedicat în mod explicit copiilor și scris pe înțelesul copiilor (de altfel, convenția că naratorul este un copil este enunțată încă din subtitlu: *A Holiday Romance from the Pen of Miss Alice Rainbird Aged 7*). Textul conține elemente clare de basm (un rege, o regină, prinți și prințese, o zână bună), dar elementul fantastic fuzionează cu cel realist în cele mai neașteptate moduri și cu cele mai neașteptate rezultate. Incipitul poveștii arată, în ciuda personajelor nobile, ancorarea poveștii în viața mic-burgheză:

Dickens, Charles, <i>The Magic Fishbone. A Holiday Romance from the Pen of Miss Alice Rainbird Aged 7</i> , in <i>All Year Round</i> , London, 1868	Dickens, Charles, <i>Osul de pește fermecat</i> , în românește de Antoaneta Ralian, ilustrații de Iacob Desideriu, ediția a II-a, București, Editura Ion Creangă, 1984
There was once a King, and <i>he had a Queen</i> ; and he was <i>the manliest of his sex</i> , and she was the loveliest of hers. The King was, in his private profession, <i>Under Government</i> . The Queen's father had been <i>a medical man out of town</i> .	A fost odată un rege, și <i>regele ăsta era însurat</i> cu o regină; regele era <i>cel mai voinicos din tot neamul bărbătesc</i> , iar regina, cea mai drăgălașă din tot neamul femeiesc. Regele era de meserie <i>slujbaș la cârmuire</i> . Regina era fiica <i>unui medic de țară</i> .
So she took it from the hand of the Princess Alicia, and it <i>instantly</i> flew down the throat of the dreadful little snapping pug-dog next door and <i>choked him</i> , and he <i>expired in convulsions</i> .	Așa zicînd, luă osul din mîna prințesei Alicia, și, <i>cît ai zice pește</i> , acesta zbură drept în gîtul cînelui mops, cel rău și arțăgos, care se înecă cu el.

Traducerea începe în forță, într-o notă dinamică, impregnată de oralitate (*There was once a King, and he had a Queen... – A fost odată un rege, și regele ăsta era însurat cu o regină...*) și urmează povestirea pe același ton ludic, presărat totuși din loc în loc de cuvinte cu o sonoritate ușor agresivă, cu multe ocluzive și fricative (*voinicos, slujbaș, bărbătesc, cârmuire*). Pe de altă parte, textul fiind publicat în 1984, și mai ales fiind un text pentru copii, a fost supus și unor „epurări”: de exemplu, soarta nefericită a mopsului prezentată în chiar ultimul paragraf al poveștii este trecută sub tăcere.

De asemenea, traducerea din Lewis Carroll arată aceeași consecvență cât privește sintaxa și ritmul poveștii, însă vocabularul poate părea uneori ușor disonant în context (*tăpșan, zăpușitoare, bleagă*).

Lewis Carroll, <i>Alice's Adventures in Wonderland</i> , in <i>The Complete Illustrated Lewis Carroll</i> , Wordsworth Editions, Hertfordshire, 1998	Lewis Carroll, <i>Alice în Țara Minunilor</i> , Humanitas Junior, București, 2016 [prima ediție, 2007]
<p>Alice was beginning to get very tired of sitting by her sister <i>on the bank</i>, and of having nothing to do: once or twice she had peeped into the book her sister was reading, but it had no pictures or conversations in it, 'and what is the use of a book,' thought Alice 'without pictures or conversation?'</p> <p>So she was considering in her own mind (as well as she could, for the <i>hot day</i> made her feel <i>very sleepy and stupid</i>), whether the pleasure of making a daisy-chain would be worth the trouble of getting up and picking the daisies, when suddenly a White Rabbit with pink eyes ran close by her.</p>	<p>Alice se săturase să șadă lângă sora ei <i>pe tăpșan</i>, fără nimic de făcut; o dată sau de două ori a tras cu ochiul la cartea pe care o citea sora ei, dar era o carte fără poze și fără dialoguri, „și ce rost are o carte fără poze și fără dialoguri?” și-a spus Alice în sinea ei.</p> <p>Așa încât stătea pe gânduri (atât cât putea să mai chibzuiască, pentru că era <i>o zi zăpușitoare, fierbinte</i>, care o făcea să se simtă <i>somnoroasă și bleagă</i>) dacă plăcerea de a împleni un lanț de margarete merita oboseala de a se ridica și a culege florile; când, deodată, un Iepuraș Alb cu ochi roz a trecut pe lângă ea.</p>

Concluzii

Antoaneta Ralian a negat mereu, în modestia ce o caracteriza, ideea că ar fi putut fi vreodată scriitoare:

Eu am cultul lucrului bine făcut. De tradus, fără falsă modestie, știu că traduc bine. Ca să scriu... nu cred că am suflu epic... dacă aș scrie, aș fi un scriitor destul de mediocru și, în loc să îngroș rândul scribilor de duzină cu chestii mediocre, prefer rolul de vioara a doua, de joc secund, să fiu un fel de *alter-ego* al scriitorilor, decât să mă pun în prim-plan cu ceva lipsit de valoare. (Ralian, 2016: 196)

Totuși, umorul scriiturii (în traducere și dincolo de traducere), versatilitatea excepțională (îi recunoaștem amprenta pentru că tinde să nuanțeze și expliciteze, dar textele traduse din autori diferiți nu seamănă unul cu altul), virtuozitatea stilistică, intuiția aproape infailibilă, curajul de a sparge convenții, acuratețea lexicală, sintaxa impecabilă, arată cu prisosință o fibră autentică de scriitor care stăpânește toate subtilitățile limbii române. Predestinată parcă, din copilărie, acestei activități creative eminentemente solitare, Antoaneta Ralian a devenit, printr-un exercițiu îndelungat, un traducător-scriitor în linia

scriitorului-traducător Ion Vinea, și încă unul foarte persuasiv prin forța stilului pe care-l etalează. Lectura textelor sale nu poate lăsa cititorul indiferent, pentru că totul se află sub imperiul accentuării optime (nicidecum al exagerării).

Scriitoarea Dora Pavel îi mărturisea într-un interviu¹⁶ că găsește că fizionomia sa este „violent expresivă”. În aceeași măsură, cititorul se poate simți uneori ușor agresat de vigoarea stilului său personal, dar nu va putea trece peste un veritabil model de expresivitate. De aceea, în ciuda convingerii sale ferme că „traducătorii nu au posteritate” (v. motto-ul), ne exprimăm convingerea la fel de fermă că opera de traducător a Antoanetei Ralian va rămâne mult timp un reper în cadrul patrimoniului național și va fi analizată în detaliu în studii¹⁷ de mai mare amploare: varietatea textelor alese și calitatea traducerilor pe care le-a realizat îi vor asigura nu doar posteritatea, ci perenitatea.

Corpus:

- Carroll, Lewis (1998): *Alice's Adventures in Wonderland*, in *The Complete Illustrated Lewis Carroll*, Hertfordshire, Wordsworth Editions.
- Carroll, Lewis (2016) [2007]: *Alice în Țara Minunilor*, cu ilustrațiile lui John Tenniel, în traducerea Antoanetei Ralian, traducerea versurilor de Ioana Ieronim, București, Humanitas Junior, [prima ediție, 2007].
- Dickens, Charles (1984): *Osul de pește fermecat*, în românește de Antoaneta Ralian, ilustrații de Iacob Desideriu, ediția a II-a, București, Editura Ion Creangă.
- Dickens, Charles (1868): *The Magic Fishbone. A Holiday Romance from the Pen of Miss Alice Rainbird Aged 7*, in *All Year Round*, London.
- Dickens, Charles (2005): *A Tale of Two Cities*, Webster's French Thesaurus Edition, San Diego, ICON Group International.
- Dickens, Charles (2003): *Poveste despre două orașe*, traducere de Antoaneta Ralian, București, Paralela 45.
- Hawthorne, Nathaniel (2005): *The House of the Seven Gables*, Webster's French Thesaurus Edition, San Diego, ICON Group International.
- Hawthorne, Nathaniel (2011): *Casa cu șapte frontoane*, traducere din limba engleză, postfață și note de Antoaneta Ralian, București, Editura Art.
- Rushdie, Salman (1999): *The Ground Beneath Her Feet*, New York, Henry Holt and Company.

¹⁶Dora Pavel, Interviuurile României literare: *Antoaneta ralian 90: „Limba unor traduceri îmbătrânește, iar receptivitatea cititorilor întinereste”*, în *România literară* nr. 22 / 2014, disponibil la adresa: http://www.romlit.ro/index.pl/antoaneta_ralian__90_limba_unor_traduceri_mbtrnet_e_iar_receptivitatea_cititorilor_ntinerete, accesat la 2 octombrie 2018.

¹⁷ Opera de traducător a Etei Boeriu, de exemplu, pe care Antoaneta Ralian o menționează în extrasul folosit drept motto (v. și nota 1) ca fiind deja uitată, este amplu dezbătută în teze de doctorat din domeniul traductologiei susținute în ultimii ani la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Rushdie, Salman (2005): *Pământul de sub tălpile ei*, traducere de Antoaneta Ralian, Iași, Polirom.

Bibliografie:

- Baker, Mona (2000): „Towards a Methodology for Investigating the Style of a Literary Translator”, in *Target* 12: 2, Amsterdam, John Benjamins B.V., pp. 241-266.
- Bârlea, Petre Gheorghe (2016): *Traduceri și traducători. Pagini din cultura istoriei române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
- Berman, Antoine (1995): *Pour une critique des traductions : John Donne*, Paris, Gallimard.
- Delisle, Jean (éd.) (1999): *Portraits de traducteurs*, Artois Presses Université, Les Presses de l'Université d'Ottawa.
- Hescher, Achim (2009): “A Typology for Teaching Novel Incipits”, in *AAA – Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, Band 34, Heft 1, Gunter Narr Verlag Tübingen, pp. 101-122.
- Newmark, Peter (1993): *Paragraphs on Translation*, Clevedon, Multilingual Matters Ltd.
- Paloposki, Outi (2009): „Limits of Freedom: Agency, Choice and Constraints in the Work of the Translator”, in John Milton & Paul Bandia (eds.), *Agents of Translation*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, pp. 189-208.
- Paraschivescu, Radu (2011): *Toamna decanei: convorbiri cu Antoaneta Ralian*, București, Humanitas.
- Pavel, Dora, Interviuurile României literare: *Antoaneta Ralian 90: „Limba unor traduceri îmbătrânește, iar receptivitatea cititorilor întinereste”*, în *România literară* nr. 22 / 2014, disponibil la adresa: http://www.romlit.ro/index.pl/antoaneta_ralian__90_limba_unor_traduceri_mbtrnete_iar_receptivitatea_cititorilor_ntinerete, accesat la 2 octombrie 2018.
- Prud'homme, Johanne (2001): “L'incipit: frontière et lieu stratégique de contact en littérature québécoise pour la jeunesse”, in *Tangence (L'écriture pour la jeunesse: de la production à la réception)* Numéro 67, Automne, pp. 69-80.
- Raffel, Burton (1994): *The Art of Translating Prose*, Press University Park, Pennsylvania State University.
- Ralian, Antoaneta (2014): *Amintirile unei nonagenare. Călătoriile mele, scriitorii mei*, București, Humanitas.
- Ralian, Antoaneta (2016): *Nu cred în sfârșitul lumii: Articole, amintiri, interviuri*, volum coordonat de Marius Chivu, București, Editura Art.
- Venuti, Lawrence (2008 [1995]): *The Translator's Invisibility. A History of Translation*, London / New York, Routledge.